

Incipit jednoho z rukopisů kroniky tzv. Galla Anonyma (14. stol.)

STŘEDOVĚK

1. ÚVOD

O kulturním a duchovním životě Slovanů v předkřesťanském období se z domácích zdrojů dochovalo jen málo věrohodných zpráv a informací. Zásadní překážkou byla neznalost písma. Kusých poznatků, jež se především týkají charakteristiky slovanských etnik a jejich sídlišť, se nám tak dostává z cizích zdrojů (Hérodotos, Plinius Starší, Tacitus, Ptolemaios, Jordan a další). V souvislosti s vývojem sousedních kmenů soudíme, že základním prvkem kultury té doby byla víra a duchovní život tehdejších obyvatel polského území byl velmi těsně spjat s každodenní praxí a probíhal v interakci s přírodním prostředím. Byzantský historik Prokopius z Kaisareie v 6. stol. n. l. o náboženství Slovanů napsal: „Myslí si..., že jen jeden bůh, vládnoucí blesku, je pánem celého světa a v obětí mu přinášejí voly a další obětní zvířata. O osudu nevědí nic a ani mu v lidském životě nepřikládají nějakou roli. Když ale pohlédnou smrti do tváře, ať už v nemoci, či boji, slibují, uniknou-li jí, bohu okamžitou oběť jako protihodnotu za zachráněný život. Pokud smrti skutečně uniknou, obětují, jak příslibili, a jsou přesvědčeni, že se vykoupili právě tou obětí. Uctívají také řeky, nymfy a jiné duchy a přinášejí jim veškeré oběti a v tom čase pronášejí proroctví.“

O pohanských zvycích a rituálech na polském území mnoho nevíme a pozdější relace kronikáře Jana Długosze, který o pět století později narážel na analogie mezi relikty pohanských zvyků na polském teritoriu a antickou mytologií, patří k historickým mystifikacím. Proti tomu jsou nám dostupné věrohodné informace o pohanských zvycích na Rusi, u Obodritů či Veletů a na západním Pomoří, můžeme se proto domnívat, že je reálná jistá analogie jejich duchovního života s životem obyvatelstva na polských územích. Bez větších pochybností lze konstatovat, že prapolské obyvatelstvo přijalo od svých sousedů uzavřený systém náboženských představ, jenž vyústil ve zformování ideje svrchovaného boha (Swaróg – bůh ohně a blesku). Převažovala však polydoxie (víra v přírodní síly a demony) a polytheismus (mnohobožství). Místa kultů se stala vyvýšená místa, později opředená pověstmi, jako např. hora Ślęza ve Slezsku nebo Łysa Góra ve Svatokřížských horách. Svatyně a kněží jsou projevem až vrchol-

ného pohanství. Posvátným zvířetem byl kůň a jeden z hlavních pohanských rituálů se odehrával v den svátku sv. Jana Křtitele, příp. letního slunovratu (tzv. sobota, sobótka).

Díky zprostředkovaným informacím, relacím cizích kronikářů a historiků, příp. z později získaných zdrojů usuzujeme, že v předkřesťanském Polsku existovaly jakési obřadní písně, ale jejich znění se nedochovalo v důsledku změn, k nimž docházelo během ústního tradování. Mizivé stopy těchto písní můžeme nalézt v lidových písních, shromážděných v 19. století polským etnografem, folkloristou a hudebním skladatelem **Oskarem Kolbergem** (1814 – 1890).

V polovině 10. stol. se Polsko jevilo jako již organizovaný státní útvar v čele s prvním historicky doloženým vládcem, knížetem Měškem I. (ok. r. 922 – 992), a rozlohou cca 200 tis. km². Vnitřní (odlišné regionální kultury kmenové) a vnější (nároky německé říše na christianizaci pohanů) nebezpečí, jež ohrožovala mladý polský stát, měla výrazný podíl na zformování Měškova politického programu a jeho důsledné realizaci: východiskem a zároveň cézurou se stalo přijetí křesťanství v r. 966. Nejstarší polský kronikář **Gall Anonym** (poč. 12. stol.) uvádí ve své latinsky psané kronice i "lidský aspekt" této nepochybně epochální události:

Mieszko objawwszy księstwo zaczął dawać dowody zdolności umysłu i sił cielesnych i coraz częściej napastować ludy [sąsiednie] dookola. Dotychczas jednak w takich pogrążony był błędach pogaństwa, że wedle swego zwyczaju siedmiu żon zażywał. W końcu zażądał w małżeństwo jednej bardzo dobrej chrześcijanki z Czech, imieniem Dąbrówka.¹ Lecz ona odmówiła poślubienia go, jeśli nie zarzuci owego zdrożnego obyczaju i nie przyrzeknie zostać chrześcijaninem. Gdy zaś on [na to] przystał, że porzuci ów zwyczaj pogański i przyjmie sakramenta wiary chrześcijańskiej, pani owa przybyła do Polski z wielkim orszakiem [dostojników] świeckich i duchownych, ale nie pierwej podzieliła z nim loże małżeńskie, aż powoli a pilnie zaznajamiając się z obyczajem chrześcijańskim i prawami kościelnymi, wyrzekł się błędów pogaństwa i przeszedł na lono matki – Kościoła.

(přel. R. Grodecki)

¹ dcera českého knížete Boleslava I.; sňatek s Měškem I. v r. 966, zemřela v r. 977

Přijetí křesťanství ovlivnilo celou další historii a kulturu Polska. Především to znamenalo zařazení polského státu do latinské (západoevropské) kulturní a civilizační sféry. Na vysvětlenou ještě připomeňme, že se před oficiálním přijetím křtu na území Polska pokoušely prosadit různé religijní mise. Nejznámější nám je misijní činnost Cyrila a Metoděje ve Velkomoravské říši, o níž však na polském teritoriu máme jen velmi málo zpráv.

Křesťanská víra se v Polsku prosazovala bez většího odporu, i když se jednalo o dlouhodobý proces. K postupné christianizaci polské společnosti přispěla i nenásilná inkorporace různých svátků, oslav a magických obřadů, jež nebyly v rozporu s křesťanskou doktrínou, do oficiálních církevních rituálů. Křesťanství nabízelo novou vizi světa, poskytovalo člověku duchovní oporu za života a boží po smrti, včetně požitků případné rajske existence.

První vlnu vzdělanců tvořili v Polsku cizí duchovní, kteří ovládali latinu, zprvu jazyk církve a liturgie, později i školy, knížecí kanceláře, skriptoria a diplomacie. Postupně se pak duchovní rekrutují i z domácích zdrojů, vzdělávají se však především na zahraničních univerzitách. Od 12. století jsou nejvyhledávanějšími v Itálii v Boloni (právo) a ve Francii pařížská Sorbonna (teologie a filozofie). V druhé polovině 14. století je nejnavštěvovanějším vysokým učením mimo polské území Karlova univerzita v Praze. Zahraniční zkušenosti a zájem krále Kazimíra III. Velikého přinesly své ovoce v r. 1364, kdy byla v Krakově založena druhá středoevropská univerzita s artistickou, právnickou a lékařskou fakultou. Zaznamenala výrazné oživení společenského, vědeckého i kulturního života v Polsku, nevyjímajíc pověstné střety studentů s ctihodnými krakovskými měšťany (60. léta 14. stol.). Po smrti zakladatele a hlavního mecenáše vysokého učení v r. 1370 význam univerzity upadl. Až polsko-litevská dvojice na polském trůně (Jadwiga z Anjou a Vladislav II. Jagellonský) vrátila na sklonku 14. století Almae matri lesk a jejich přičiněním se stala opět středem všech sfér společenského života.

V období počátků a rozvoje polského písemnictví (10. – 15. století) dominují jako tvůrci latiny znalí duchovní zprvu cizího, později domácího původu. Výhradně latinsky přepisovali liturgické pomůcky, vedli právní a diplomatickou agendu a v tzv. ročníkách (anály, letopisy), což byly předchůdci a zároveň zdroje informací pro pozdější kroniky, zaznamenávali k jednotlivým datům události a jejich komentáře, pokud je považovali za významné. Jím vdčíme později za glosy a první zmínky v polském jazyce.

V r. 1285 vybědł tehdejší arcibiskup Jakub Świnka v synodním usnesení duchovní k modlení se a kázání v mateřském jazyce. I když důvody tohoto rozhodnutí byly pragmatické (pevnější spojení věřících s církví a omezení vlivu cizinců v souvislosti s kolonizací ve Slezsku), stalo se toto rozhodnutí výrazem probouzejícího se národního povědomí a v neposlední řadě se otevřela polštině cesta do písemnictví, i když si latina ještě dlouho uchovávala nimbus jazyka vzdělanců a vyšší literatury (kultury). Polština se postupně stává prostředkem k vyjádření jak subjektivních dojmů a pocitů, tak objektivních problémů a plně rozkvetá až perem autorů polské renesance.

2. HAGIOGRAFICKÉ PÍSEMNICTVÍ

K nejstarším textům patří především didaktické životy svatých. Vždy mělo své opodstatnění zajímavé vyličení životních osudů významných osob, zejména jejich hrdinského skonu nebo obětování se pro nějaký ideál. Vznikaly příběhy, jež se během toku času a měnicích se požadavků na ctnost a morálku proměňovaly. Jejich hrdiny byli chrabří rytíři, knížata nebo světcí, kteří neváhali položit svůj život na oltář víry. Jde o texty jak literární, tak historické, protože jejich protagonisté reálně existovali v určitých podmínkách a čase a dost často se v jejich vypravování dostalo i na konkrétní podrobnosti z nejrůznějších oblastí společenského, politického a kulturního života. Z literárního hlediska se jedná o velmi umně jazykově zkonstruované skladby se zvláštní poetikou a spojením reality a fikce.

Nejstaršími památkami tohoto typu literatury jsou tři životy sv. Vojtěcha² a *Vita quinque fratrum* (Żywot Pięciu Braci Męczeników). První život sv. Vojtěcha *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita prior* (Świętego Wojciecha, biskupa praskiego i męczenika żywot pierwszy) sepsal Jan Kanaparius asi v letech 998 – 999, druhý a třetí život jsou dílem v Polsku přebývajícího a latinsky píšícího Bruna z Querfurtu, který je také autorem Žywota pięciu braci... Velmi zajímavá by pro nás nepochybně byla ta verze života sv. Vojtěcha, na niž se ve svém díle odvolává Gall Anonym:

²⁾ sv. Vojtěch, pražský biskup z rodu Slavnikovců, který zahynul mučednickou smrtí během své misijní cesty do pohanských Prus 23. 4. 997

...cesarz Otto Rudy przybył do [grobu] św. Wojciecha dla modlitwy i pojednania, a zarazem w celu poznania sławnego Bolesława, jak o tym można dokładniej wyczytać w księdze o męczeniu [tego] świętego.

(přel. R. Grodecki)

Zřejmě v ní byly dopodrobna vyličeny kontakty Bolesława Chrabrého s německým králem a římským císařem Otou III. a jistě vznikla na popud polského panovníka a u jeho dvora. Kronikář Gall k ní měl přístup, ale po vydání jeho kroniky ji postihl osud děl, která splnila svou funkci a upadla v zapomnění, případně podlehla zubu času. Podobný osud očekával i Gallovo dílo, jež neuspělo v konfrontaci s o něco mladší kronikou mistra Wincentyho Kadłubka.

I přes svou schematičnost, jistý stereotyp v kompozici a samozřejmou afinitu k panovníkovi jsou tyto skladby zajímavým svědectvím, dokumentem sice velice subjektivním, ale zároveň bezprostředním, kritickým a dostatečně výmluvným.

Jinou – ale neméně zajímavou – skupinu textů, tvoří díla o životě, aktivitách a mučednické smrti krakovského biskupa Stanisława ze Szczepanowa, který byl kanonizován v r. 1253. Biskup Stanisław se dostal do sporu s panovníkem Boleslavem Smělým (též zv. Štědrým) a za zradu na něm byl odsouzen k rozčtvrcení. Co se vlastně událo onoho památného roku 1079? Gall Anonym, jehož kronika je jedním ze zdrojů informací, z opatrnosti jádro sporu neuvádí, pouze mírně kárá obě zneřádané strany:

Jak zaś doszło do wypędzenia króla Bolesława z Polski, długo było by o tym mówić; tyle wszakże można powiedzieć, że sam będąc pomazańcem [Bożym] nie powinien był [drugiego] pomazańca za żaden grzech karać cielesnie. Wiele mu to bowiem zaszkodziło, gdy przeciw grzechowi grzech zastosował i za zdradę wydał biskupa na obcięcie członków. My zaś ani nie usprawiedliwiamy biskupa-zdrajcy, ani nie zalecamy króla, który tak szpetnie dochodził swych spraw – lecz zostawmy te sprawy, a opowiedzmy, jak przyjęto go na Węgrzech.

(přel. R. Grodecki)

Celá kauza je zahalena tajemstvím, protože se stávalo velmi zřídka, aby byl vysoký církevní hodnostář vydán po církevním ortelu světské mo-

ci a ta jej odsoudila k smrti. Navíc nevíme nic o bezprostřední reakci hlavy katolické církve a polská nejvyšší církevní místa také po jeho popravě zachovávala dlouho mlčení. Až po téměř sto letech, které uplynuly od jeho smrti, se začíná zvolna vytvářet legenda. Ve své kronice ji zaznamenal další z polských kronikářů mistr Wincenty zv. Kadlubek. Není sporu o tom, že biskup Stanislav byl jedním z účastníků spiknutí proti králi, jež vedl jeho vládychtivý bratr Vladislav Heřman. Až však v druhé polovině našeho století se objevily nové skutečnosti, které nahrávají hypotéze, že reálným jádrem sporu byla otázka slovanské liturgie, která se těšila velkému zájmu zejména v Malopolsku, kde se udržela ještě z pohanských dob. Za vlády Boleslava Chrabrého se metropolí slovanského ritu stal Krakov (kostel sv. Michala na Wawelu). Boleslav Smělý slovanský obřad podporoval a získal dokonce svolení papeže Řehoře VII. k tomu, aby se novým sídlem metropole slov. obřadu stala Sandoměř (1076), což pochopitelně lépe vyhovovalo jeho expanzivním záměrům východním směrem. Při obsazování nového úřadu byl krakovský pretendent na funkci biskupa Stanislav králem opomenut. Tím krakovská diecéze i sám její nejvyšší představitel ztratili na významu a opozice proti králi tak získala dalšího významného člena. Této hypotéze nahrávají i další dvě skutečnosti: když biskup v r. 1078 uvrhl krále do klatby, dotyčný si z toho nic nedělal, protože na něj byla uvalena hierarchií cizího mu obřadu a pak je také známo, že se v procesu kanonizace v letech 1250 – 53 objevilo ze strany kardinálů i papeže Inocence IV. mnoho výhrad k osobě biskupa Stanislava, že snad jen zázrak mohl – podle kronikáře Długosze – tuto záležitost dovést úspěšně do konce.

První skladbou je tzv. menší život **Vita sancti Stanislai** (Żywot świętego Stanisława) z pera **Wincentyho z Kielc** (vznikl v letech 1218 – 22), druhý, mladší pochází z let 1256 – 60. Boleslav Smělý je v něm představen jako lítý vrah a biskup jako nevinný mučedník. V 15. století text přepracoval Jan Długosz a v 16. stol. do polštiny přeložil Mikuláš z Wilkowiecka. Díky tomu se Život sv. Stanislava stal velmi populárním, pronikl do lidové tvorby a patříčně až do 19. století košatěl.

3. KRONIKY

Nejspíše už koncem 10. století za panování Měška I. se započalo se zaznamenáváním významných událostí, jež se vztahovaly k určitému datu;

vznikaly tzv. **roczniki**. Jednalo se o obsahově zpravidla velmi lakonické záznamy, týkající se určitého omezeného teritoria, jejichž vykonávání bylo více či méně pravidelné. Tento způsob zaznamenávání přetrvával až do 15. stol., ale jen velmi málo textů se zachovalo. Na polském teritoriu patří k nejvýznamnějším **Rocznik kapitulny krakowski** (první polovina 13. stol.), **Rocznik świętokrzyski** (12. stol.) a **Rocznik miechowski** (14. stol.). Pozdější kroniky, jejichž autoři často z těchto zdrojů čerpali, se s nimi shodují v chronologickém řazení událostí. Narozdíl od stručných poznámek se však autoři kronik snaží postihnout vybrané události šířeji, zasadit je do “světových“ souvislostí, komentovat je, ilustrovat příklady a pochlubit se svou erudicí a znalostmi děl či postupů klasiků tohoto žánru (Tacitus, Livius aj.). Výchozím bodem kronikářských záznamů bývá často stvoření světa, zrození Krista, případně legendární počátky vzniku státního útvaru nebo panovnické dynastie.

Autorem nejstaršího latinsky psaného díla, jež s trochou nadsázky a díky historické tradici nazýváme kronikou, vzniklého na polském území byl neznámý benediktýnský mnich, původem z Galie (dnešní Francie), kterému vývoj historického poznání přisoudil přízvisko **Gall Anonym**. Ještě v meziválečném Polsku se řešil spor o to, jestli zařadit jeho dílo mezi kroniky, nebo spíše pokládat za panegyrickou skladbu či biografii Boleslava Křivoústého (A. Brückner). Osoba autora vzbuzovala vždy velký zájem, ale až do 16. století nebyly k dispozici žádné informace, dokud nepoznámek historik **Marcin Kromer** (1512 – 89) v jednom zachovalém prepisu kroniky, že jejím autorem byl jakýsi: “Gall, mnich jakis zapewne (...)”, čímž naznačil autorův možný původ. Další zkoumání potvrdila, že se osoba autora kroniky dostala do Polska s největší pravděpodobností z Uher z kláštera ze Somogyváru, kam připutoval z provensálského St. Gilles. Přestože je text v latině a autorem není Polák, je jeho dílo zařazeno do zlatého fondu polské národní literatury. Vzniklo totiž na polském území v letech 1112 – 1116 na dvoře knížete Boleslava Křivoústého z domácích zdrojů a jeho obsahem jsou osudy polských panovníků.

Z dostupného písemného materiálu a nepochybně i ústní tradice sestavil Gall Anonym podle osvědčeného schématu dílo, které se skládá ze tří knih. Ústřední postavou je autorův mecenáš Boleslav Křivoústý (1085 – 1138), jemuž jsou věnovány II. a III. kniha, v nichž jsou vyličený jeho osudy od narození až po bitvu u Nakla (1113). První kniha je chválou na předky polského panovníka: Boleslava Chrabrého a Boleslava Smělého. Dle vzoru, jímž autorovi byla žánrově latinská gesta (gesta romanorum), soustřeďuje svou pozornost na hrdinské činy svých oblíbenců:

Ponieważ na rozległych obszarach świata królowie i książęta dokonują nader wielu czynów godných paměci [plurima memorabilia geruntur], które z powodu niechęci i niedbalości... okrywa milczenie, uznališmy za rzecz wartą trudu niektóre czyny [guasdam res gestas] książąt polských opisać raczej skromným naszym piórem ...

(přel. R. Grodecki)

Kronika má výrazně světský charakter. Vedle hrdinských činů neskřblí autor ani popisem či patetickou charakteristikou země a jejích obyvatel:

Kraj to wprawdzie bardzo lesisty, ale niemalo przeciez obfituje w zloto i srebro, chleb i mięso, w ryby i miód, a pod tym zwlaszcza wzgledem zasluguje na wywyższenie nad inne, że choć otoczony przez tyle wyzej wspomnianych ludów chrześcijańskich i pogańskich i wielokrotnie napadany przez wszystkie naraz i każdy z osobna, nigdy przeciez nie został przez nikogo ujarzmiony w zupełności.

(přel. R. Grodecki)

Příznačné je, že ač velmi bystrým pozorovatelem, některé události, jimž jeho následovníci a historická věda věnovali mnoho pozornosti, zamlčel, nebo je nepokládá za významné. Stejně tak mu nic neřkalo spojení událostí s datem (v textu není uvedeno ani jedno).

Kronika polska, jak ji uzuálně nazýváme, má zásadní rysy společné s českou kronikou Kosmovou (1045 – 1125). Ač psána taktěž latinsky, je pokládána za součást národní literatury. K zajímavým společným rysům patří také výrazné antipatie k Polákům, stejně jako k Čechům v díle Gallově. Negativní vlastnosti jsou si velmi podobné: Češi jsou v očích polského kronikáře zrádci, líní, zbabělí a touží po cizím majetku; Poláci jsou podle Kosmy lstiví, zákeřní, v boji neobratní a stejně jako jejich čeští sousedé lační po cizím majetku. Jediné, co jim mohlo v očích českého kronikáře sloužit ke cti, byl společný slovanský původ.

Gallova kronika je přede vším cenným zdrojem informací o počátcích polské státnosti v 11. a 12. století a formování polského politického myšlení. Autor prokázal historickou erudici stejně jako literární ambice, prezentuje se jako nadaný vypravěč a stylist. Jednotlivé části kroniky jsou velmi pečlivě zkomponovány, opatřeny jsou veršovanými úvody. Text kroniky je stylizován v podobě tzv. ars dictandi, což je typ rytmizované prózy, bohaté na řečnické figury a epické popisy, původem z Itálie a Francie.

Odlíšná je v pořadí druhá kronika **Chronica Polonorum** všestranně vzdělaného krakovského biskupa **mistra Wincentyho** zvaného později **Kadlubkem** (ok. r. 1150 – 1223). Je pravděpodobné, že byl kancléřem nejmladšího ze synů Boleslava Křivoústého Kazimíra Spravedlivého (vládl v l. 1177 – 1194) a ten jej získal pro zpracování nových polských dějin a zároveň mu umožnil přístup k dílu Gallova. Inspirace Gallovým textem je zřejmá, zejména v pasážích o Piastovi, Měškovi, ale nejvíce v případě Boleslava Chrabrého a Boleslava Smělého. Tady se Gallovo líčení stalo v polské historii jistým stereotypem, jenž byl překonán až v 18. stol., kdy Adam Narusiewicz poprvé využil nového zdroje informací o boleslavovské době – saského kronikáře Dětmara.

Kronika mistra Wincentyho Kadlubka a sílicí kult sv. Stanislava měly rozhodující vliv na pozvolné odumírání zájmu o Gallova adoraci boleslavovských časů. Navíc už nová kronika zachycovala události až do 13. století daleko zajímavější formou a v neposlední řadě její autor velmi zevrubně rozebíral spor mezi biskupem Stanislavem a Boleslavem Smělým, událost, o níž se Gall zmínil jen letmo. Navíc byl podle Kadlubka nevinnou obětí sporu Stanislav. Je příznačné pro tuto dobu a její atmosféru, že v jednom z dochovaných rukopisů Gallovy kroniky (tzv. Heilsberském) je autorovo lakonické konstatování nahrazeno rozsáhlejším úryvkem ze Života sv. Stanislava (13. stol.). Přesto nebyla kronika Galla Anonyma zapomenuta úplně. Určitě z ní čerpal autor dvou životopisů sv. Stanislava z první poloviny 13. stol. **Wincenty z Kielc**, jemuž lépe vyhovovalo střídavé a odměřené líčení Gallovo než rétorický a emotivní Kadlubek. Podobně využil znalosti tohoto textu o sto let později **Piotr z Byczyny**, autor **Kroniki książąt polskich** (vznikala v l. 1385 – 86).

Jan Długosz, nejvýznamnější z polských kronikářů, text Gallův také znal, vycházel z něj a obohacoval jej (někdy více, jindy méně šťastně) informacemi z dalších zdrojů, ale především se jako první pokusil přiřadit jednotlivé události konkrétním datům.

Tiskem byla Kronika polska Galla Anonyma vydána až na prahu osvěcenství péčí Gotfrida Lengnicha společně se zkrácenou verzí Kadlubkovy kroniky pod titulem **Vincentius Kadlubko et Martinus Gallus scriptores historiae Polonae vetustissimi** v Gdaňsku roku 1749.

Kadlubkova kronika se skládá ze čtyř knih a zachycuje polskou historii od bájných počátků do r. 1202. Po vzoru západoevropské historiografie (francouzské a anglické), s níž měl možnost podrobně se seznámit během svých studií v zahraničí, se pokusil ve svém díle nalézt vazby mezi hrdinými polskými předky a takovými velikány jako Alexandrem Velikým či

Juliem Caesarem. Kromě nich jsou obsahem první knihy i cykly legend spojené s Krakovem: o Krakovi, bájném zakladateli tehdejší stolice Polska, jeho dceři Vandě a lidožravém drakovi. Polský mistr Kadlubek připomíná účinkem svého díla českého kronikáře Václava Hájka z Libočan (zemřel v r. 1553), protože bez díla Hájkova by v české kultuře nebylo Jiráskových Starých pověstí českých a bez Kadlubka by zase nevznikla slavná plátina, inspirovaná polskou historií, Jana Matejka. Druhá kniha je věnována době prvních Piastovců až do r. 1110, třetí pokračuje do r. 1173 a čtvrtá končí r. 1202. Líčení je pak z neznámého důvodu náhle přerušeno.

První tři knihy mají podobu dialogu, formy, jež byla ve středověku velmi populární. Rozmlouvajícími jsou reálné postavy hnězdenského arcibiskupa Jana a krakovského biskupa Matěje, který vypravuje a arcibiskup Jan události komentuje, vyvozuje morální závěry a vysvětluje smysl konání na pozadí historických zkušeností. Ve čtvrté knize se slova ujímá sám autor a zprostředkovává potomním čtenářům časy, jichž byl více či méně přímým účastníkem, příp. pozorovatelem. Z tohoto hlediska je čtvrtá kniha historicky nejcennější. Dialogická forma je ještě zpestřována užitím alegorie, anekdot, parabol, hyperbol a dalších stylistických prostředků, jež jeho textu zajistily hlavně v pozdějších letech velkou popularitu. Svědčí o tom výmluvně nejen 29 (!) dochovaných rukopisů, ale i to, že byla jeho kronika ve středověké škole používána jako učební text. Její součástí se stal obšírný komentář, přičemž nejcennějšími poznámkami text doplnil profesor krakovské akademie Jan Dąbrowka (zemř. 1472), jenž z ní vycházel při přednáškách z polské historie. Tiskem kronika poprvé vyšla v r. 1612 v Dobromilu péčí Jana Szczęsnego Herburtu.

Kadlubkova kronika má nábožensko-moralizátorský charakter, protože byl mistr Wincenty pevně spjat s klerikální elitou. Právě v době feudální rozdrobenosti působí jeho expozice slavné polské minulosti jako morální imperativ, kde horoucí vlastenectví tvoří jednu z nejvyšších hodnot.

Již koncem 13. století, nebo počátkem 14. století byla Kadlubkova kronika přepracována pravděpodobně krakovským františkánem **Dzierzwou** (či **Mierzwou**) a dovedena do r. 1288. K její popularizaci mělo přispět opuštění dialogické formy, zjednodušení stylu a vypuštění některých podrobností. Zachovány zůstaly legendy a doplněny byly o další, jež autor čerpal z tzv. **Kroniki wielkopolské** z konce 13. stol. Sepsal ji zřejmě správce poznaňské katedrály **Godzislaw Baszko**, i když jeho autorství je spíše nejisté. V každém případě byl jejím autorem vzdělanec, sečtělý a dobře se orientující v tehdejší politické situaci. Z ideového hlediska v díle převažují tendence jednotící nad separatistickými (legenda

o Czechu, Lechu a Rusie). Důsledně jsou zde uváděna data. Autor se podle svého prohlášení orientuje na vyličení hrdinských činů knížat a králů. Ale nevyhýbá se ani legendám a pověstem jako je velmi známý příběh o Waltrovi a Helgundě, jenž se stal populární především díky **Bartoloměji Paprockému z Hlohol a Paprocké Vůle** (1543 – 1614), který svou verzi této pověsti zařadil do díla **Herby rycerstwa polskiego** (1584) a odvolával se na jiné zdroje než *Kroniku wielkopolskou*. Námět je vzat z německého eposu *Píseň o Nibelunzích* a přenesen na polské teritorium (Wislica, Tyniec). Pán v Tynci Walter Udały zajal kdysi svého nepřítele Wislawu a uvěznil jej na svém sídle. Jeho žena, krásná Helgunda, dcera krále Franků, si v době jeho nepřítomnosti zamilovala vězně Wislawu a uprchla s ním do Wislice. Walter se dozvěděl o manželčině zradě a rychle se vrátil. Helgunda mu namluvila, že ji Wislaw dobyl násilím a zrádně ho navedla, aby počkal, až se Wislaw vrátí z lovu a pak jej potrestal. Wislaw však Waltera překvapil a nechal jej přikovat ke stěně v ložnici, kde se s Helgundou oddávali milostným radovánkám. O Waltra měla pečovat Wislawova sestra, nehezké stvoření, které nikdo nechtěl za ženu. Zželelo se jí Waltra a když jí odpřisáhl, že se s ní ožení, uvolnila mu pouta a ukryla za jeho zády Wislawův meč. Následujícího dne, když se Wislaw a Helgunda počali sobě věnovat, Walter vyskočil a jedinou ranou meče oba zahubil. Zajímavé je, že pověst nezaujala Długosze, ale kromě už jmenovaného Paprockého autory přelomu 19. a 20. století: Stefana Żeromského (*Powieść o Udalym Walgierzu*, 1905) a Henryka Sienkiewicze, jenž ji využil v *Křižácích* (1900).

Jiný charakter než zatím uvedená díla, v nichž autoři usilují o vypsání polské historie od časů historicky velmi mlžných až po svou současnost, aniž by nějak zvýrazňovali svou aktivní účast, má tzv. **Księga henrykowska**, pocházející z přelomu 13. a 14. století a zaznamenávající události, jež souvisely s chodem opatství cisterciáků v Henrykowě od jeho založení v r. 1227 do r. 1310. O autorovi či autorech nevíme nic, můžeme jen usuzovat, že to mohli být představení kláštera. Tato účelová a praktická publikace dokumentovala péči o klášterní majetek. Nenajdeme zde sice informace o životě řádu, místo toho se ale dovidáme zajímavosti ze světa vesničanů, o jejich práci na klášterním zboží. V latinském textu je také uvedena, jak se traduje, nejstarší dochovaná polská věta, kterou jakýsi Boguchwał pronesl ke své ženě, unavené mletím zrna:

... Wiedzieć należy, że podówczas w całej okolicy młyny wodne były bardzo rzadkie, wskutek czego żona B[ogwał] Czecha nader często

meła na żarnach. Maż B[ogwał] nieraz współczując jej mówił: sine, ut ego etiam molam, co brzmi po polsku: dai, ac ja pobrusze, a ty poczzywaj (daj, ut ia pobrusa, a ti poziwai).³

(přel. S. Vrtel-Wierczyński)

Mj. je to i příklad v té době nepřiliš frekventované ochoty pomoci bližnímu, příklad dělby práce.

Zvláštní postavení mezi latinsky psanými kronikami a jejich autory zaujímá **Jan (Janko) z Czarnkowa** (kol. r. 1320 – kol. r. 1387), ctižádostivý a velmi subjektivní autor kroniky, již sepsal v letech 1376 – 87 v Hnězdně. Byl velmi blízkým spolupracovníkem Kazimíra Velikého a od r. 1368 arcidiákonem hnězdenským. Proslul coby zavilý nepřítel Anjouovců na polském trůně. Po korunovaci Ludvíka Uherského v r. 1370 byl vystaven obvinění z krádeže královských insignií a klenotů a poslán do vyhnanství (pobýval též v Praze). Po návratu do Polska se usídlil v Hnězdně. Pohled literární historie na jeho dílo se různí. Někteří badatelé je pokládají za první paměti v polské literatuře, jiní soudí, že se jedná o pamflet na Ludvíka Uherského a Alžbětu Lokýtkovnu. Změna dynastie vyvolala obavy, že: „...cudzoziemiec na królestwo wyniesiony [...] będzie chciał postępować podług obyczajów swego narodu, będzie usiłował zmienić obyczaje i zwyczaje Polaków; nie znanych tutaj rodaków swoich wyniesie ponad ludzi miejscowych i tym sposobem, dążąc do zniweczenia praw i swobód, wywoła ku sobie nienawiść, tudzież waśnie wzajemne...“³, poznamenal temně Jan z Czarnkowa.

Panování Anjouovců v Polsku provázelo podle kronikáře bezpráví, krádeže, křivdy a útisk lidu, bujelo udavačství, intriky a faleš v nejvyšších kruzích, což vše bylo v kontrastu s atmosférou dvora Ludvíkova předchůdce Kazimíra Velikého, krále, který „...milował pokój, prawdę i sprawiedliwość.“

Kronika Janka z Czarnkowa je dodnes dílem čtivým a neocenitelným pramenem informací o náladách polské společnosti ve Velkopolsku v pol. 14. století. Janko jako první registruje společenské problémy v Polsku v tomto období, vidí i další vrstvy tehdejší společnosti: vedle rytířstva a duchovenstva věnuje svou pozornost i měšťanům a venkovanům. Nevyhýbá se ani skandálním událostem u dvora – pro velkou politiku nezapomíná ani na malé intriky.

³) in: Najdawniejsze zabytki języka polskiego, opr. W. Taszycki, Biblioteka Narodowa, Kraków 1927, s. 32

Vedle latinsky psané prózy se také objevuje poezie. V Gallově kronice jsou to carmina (písňe) a cantilena (písničky), jimiž kronikář ozvlášťňoval své líčení. Vyjadřují především emoce (radost, žal, obdiv, opovržení aj.), pak inklinují k lyrice, nebo líčí vítězství na poli válečném a blíží se epice. Podle západoevropských vzorů vznikají i v Polsku latinské hymny, určené k chorálnímu přednesu, např. patetická skladba Gaude Mater Polonia...

Světský obsah má **Pieśń o wójcie krakowskim Albercie** (De quodam advocato cracoviensi Alberto), jež vznikla kolem r. 1320. Krakovský starosta Albert, Němec, stál v letech 1311 – 1312 v čele opozice proti králi Vladislavu Lokýtkovi (vládl v l. 1306 – 1333). Jan Długosz popisuje celou situaci takto: „Książę Władysław, wszedłszy do Krakowa z liczniejszym niż kiedy indziej rycerstwa poczem, wszystkie dochody wójtostwa krakowskiego, opłaty z młynów, jatek, sklepów, domów i innych miejsc, zabral [...], zaś sprawców i przywódców buntu na postrach i przykład dla drugich, aby się podobnej wystrzegali zbrodni, kazal pojmać i końmi włóczyć po ulicach, a potem wieszać albo w koło wplatać...“

4.

POČÁTKY PÍSEMNICTVÍ V POLSKÉM JAZYCE – BOGURODZICA

„Gdy wytrąbiono hasło bojowe, wszystko wojsko królewskie zabrzmiało głośno pieśnią ojczystą Bogarodzicę, a potem z podnieszonymi kopiami pobiegło do bitwy,“ těmito slovy zahajuje kronikář Jan Długosz líčení „...spotkania i bitwy strasznej Polaków z Krzyżakami“ u Grunwaldu v r. 1410.

Bogurodzica dziewica, Bogiem sławiena Maryja,
U twego syna gospodzina, matko zwolena, Maryja!
Zyszczy nam, spuści nam!
Kyrie eleison.

Twego dzieła Krzciciela, bożycze,
Uslysz glosy, napeln myśli czlowiecze.
Slysz modlitwę, jaż nosimy,
A dać raczy, jegoż prosimy:

A na świece zbożny pobyt
Po żywocie rajski przebyty.
Kyrie eleison.

(upr. J. Woronczak)

Tato nejstarší „carmen patrium“ neplnila jen funkci rytířské nebo bitevní písně, ale fungovala také jako národní hymnus při významných státních událostech. Když v r. 1506 vydal velký korunní kancléř Jan Łaski tiskem Statuty Królestwa Polskiego, uvedl jejich text slokami z této skladby a za jejího autora označil sv. Vojtěcha. Toto mínění se udrželo velmi dlouho; u některých badatelů prakticky dodnes. Vedle toho existuje i verze, že byla **Bogurodzica**, jak je tato píseň nazývána (i když titul, jak bylo v době jejího vzniku zvykem, nemá a ve funkci názvu se užívá prvního, nebo několika prvních slov), písní Jagellonců a vznikla na přelomu 14. a 15. století. Údajně by o tom mohly vypovídat nejen ruské jazykové vlivy, které byly živé v době vlády Vladislava II. Jagellonského, ale také dodatečně připojené sloky, jež obsahují modlitby za krále, královnu Žofii a její syny. Polská lingvistka E. Ostrowska, která se jazykovou stránkou této skladby léta zabývala⁴, soudí v protikladu s názorem dalšího polského badatele S. Urbańczyka⁵, znalce česko-polských kulturních, literárních i jazykových kontaktů ve středověku a významného jazykovědce, který našel vzor nejstaršího polského hymnu ne v raně středověké latinské písni, ale v české písni **Hospodine, pomiluj ny** (plnila funkci „carmen patrium“ v Čechách od pol. 13. a ve 14. století), a tak pokládá za dobu jejího vzniku až 14. století, že existují důvody (z hlediska kompozičního, versologického i syntaktického) pro iniciační vliv latinské písně **Salve Regina**, jejíž autor Herman zvaný Ulomnym zemřel v r. 1054. Bogurodzica může patřit do stejného stylového okruhu (období), tj. 11. a nejpozději 1. pol. 12. století. Na podporu svého tvrzení uvádí Ostrowská ještě jisté obsahové fenomény, které se v textu vyskytují a mají časově omezenou platnost (kult sv. Jana Křtitele apod.).

Spory, jež se týkají vzniku, se vedou zejména o první dvě sloky, protože B. je konglomerátem skladeb z různých období. Druhá část, jež začíná slovy: „Nas dla wstal z martwych Syn Boży“, je tvořena tzv. písní veliko-

noční, která byla k stávajícímu textu doplněna v 15. století, a třetí částí je tzv. píseň pašijová: „Ciebie dla czlowiecze dał Bog przekłoć sobie“ z 15. a 16. stol. Počet slok se časem ustálil na čtyřiaadvaceti.

Melodie písně je originální a starobylá a vznikala zároveň s textem. Muzikologové (H. Feicht a další) našli její stopy v rukopisech z 11. a 12. století, i když první polský notový záznam je až ze 14. stol. Nejde o melodii čistě gregoriánskou, protože je ovlivněna hudbou trubadúrů a truvérů.

Pokračovateli anonymního autora B. byli tvůrci písní z 15. století (např. **Maryjo, panno szlachetna** nebo **O przenajslawniejsza Panno czysta**). Anonymita není velkým nedostatkem. Bogurodzica totiž jako píseň anonymního tvůrce nejen že věrně odráží hloubku a spontaneitu náboženského citění středověkého člověka, ale i ducha doby, jejímiž symboly byly kříž a meč. Bogurodzica budí nadšení i údiv. Poskytuje přesvědčivý důkaz o bohatosti a košatosti polského jazyka na počátku jeho historie. Abychom porozuměli textu, který ve starobylé formě i obsahu může činit potíže, je třeba interpretovat jej slovo po slově. Kdybychom se pokusili o převod do současné polštiny, vypadal by asi takto:

Bogurodzico, Dziewico, przez Boga wslawiona, Maryjo!
U Twego Syna Pana, Matko wybrana, Maryjo!
Pozyskaj nam, spuść nam!
Kyrie elejson!

Dla Twego Chrzciciela, Synu Boży,
uslysz glosy, napelnij myśli czlowiecze.
Uslysz modlitwę, jaką zanosimy,
to dać racz, o co prosimy:
na świece pobożne życie,
a po życiu żywot wieczny.

Kyrie elejson!

(přel. a upr. M. Krassowski)

Bogurodzica je písní prosebnou a jako mnohé další středověké skladby vyjadřuje pocity člověka, který se neustále pídil po znameních boží prozřetelnosti. Zdánlivě paradoxní je fakt, že dílo, které je prezentováno jako horoucně vlastenecké, se ani slovem nezmiňuje o národu (nekonkretizuje jej), jehož se stalo duchovním skvostem. V jistém smyslu slova jde o univerzální text, který mohl fungovat kdekoli v křesťanské Evropě. Pokud se

⁴) Bogurodzica. opr. J. Woronczak. Wstęp językoznawczy E. Ostrowska. Wstęp muzykologiczny H. Feicht. Wrocław 1962. Biblioteka Pisarzy Polskich. Seria A, nr 1

⁵) Urbańczyk, S.: „Bogurodzica“. Problemy czasu powstania i tła kulturalnego, Pamiętnik Literacki, 1978, zeszyt 1, s. 35 – 70

vzdáme ahistorického nazírání, je vysvětlení nasnadě. Polsko 11. a 12. století bylo kulturně i politicky nezralé, národní citění bylo vlastní jen špičkám světské a duchovní elity. Prostý člověk uvažoval a cítil hlavně v kategoriích víry a toto kolektivní prožívání mohlo působit jako sjednocující element.

Prvními písemnými památkami polské prózy jsou vedle překladů nejpopulárnějších modliteb kázání. Nejstarší z nich jsou **Kazania świętokrzyskie**, která objevil A. Brückner zcela náhodou v r. 1890 v petrohradské veřejné knihovně, když jej upoutal hřbet jednoho rukopisu, do něhož byly všity kousky pergamentu se starobylým polským textem. Zůstaly tak zachovány zlomky jakýchsi středověkých kázání. Svatokřížskými byla nazvána podle posledního místa uložení v Polsku v klášteře benediktýnů ve Svatokřížských horách. Nalezené úryvky už byly kopií původního textu, jehož vznik zasazujeme do 13. století. Jedno kázání se zachovalo celé (na den svaté Kateřiny). Začíná latinským citátem ze Šalamounovy Písne psní: „Surge, propera, amica mea et veni!“ (Wstań, prawi, pospiej się, miłutka moja, i pojdzi!). Autor vysvětluje tuto větu jako výzvu pro zbožnou duši ke vstupu do království nebeského. Text, nevelký rozsahem, je díky snaze autora o uměleckou formu (užití synonym, epitet, deminutiv apod.) cenným dokladem o stavu polštiny na přelomu 13. a 14. století.

Méně patetickým slohem jsou psána **Kazania gnieźnieńskie** ze 14. stol. Skládají se ze 103 latinských a 10 polsky psaných kázání (4 vánoční, jedno na den sv. Jana Křtitele, sv. Maří Magdaleny, sv. Vavřince a sv. Bartoloměje a dvě na den sv. Jana Evangelisty). Autora charakterizuje snaha o co největší přístupnost obsahu pro polské posluchače; text začíná obratem „dziatki mile“, je plný oprav a přepisů, jak se autor snažil o větší srozumitelnost, a je zpestřen legendami a anekdotami.

V polském písemnictví se relativně pozdě objevily překlady žalmů. Žaltář (psalterz) plnil ve středověku funkci modlitební knížky. Dá se reálně předpokládat, že první překlad vznikl už ve 13. stol. a byl pořízen pro sv. Kingu, manželku Boleslava Stydlivého. Autor **Żywota Kingi** (Vita et miracula sanctae Kyngae), informoval, že si královna zvykla odříkávat modlitby „w języku pospolitym“. Nejstarší dochovaný polský překlad žaltáře pochází z konce 14. stol. a byl vypracován pro potřeby královny Jadvigi, je proto často nazýván **Psalterzem Jadwigi**, i když oficiální titul zní **Psalterz Floriański** (podle opatství sv. Floriana u Lince v Horních Rakousích, kde byl přechováván, než byl v r. 1931 zakoupen Národní knihovnou ve Varšavě). Rukopis pochází z konce 14. stol., ale někteří badatelé soudí, že je určitě starší (A. Brückner pokládá za datum jeho vzniku rok 1280). Byl zapsán na pergamentu, bohatě vypraven a na jeho stránkách

se objevovalo ozdobné písmeno „m“, které zdobilo i královninu komnatu a jí patřící užitkové předměty. Z toho se usuzuje, že byl darem královně. Pořízen byl v latině, němčině a polštině, i když ne vždy německá a polská mutace věrně vystihuje obsah latinské verze. Další překlad žaltáře z 2. pol. 15. stol. je znám jako **Psalterz Puławski**.

První překlad Bible byl v Polsku vyhotoven v pol. 15. stol. Participovalo na něm více překladatelů (mj. kněz Jędrzej z Jaszowic) a hojně bylo využíváno české verze (bohemismy). Dílo bylo určeno Žofii, vdově po Vladislavovi Jagellonském, je proto nazýváno **Biblią królowej Zofii** nebo také **Biblią szarospatacką** podle místa, kde bylo během 2. světové války ukryto.

5.

POLITICKÉ A HISTORIOGRAFICKÉ PÍSEMNICTVÍ
V 15. STOL.

Přelom 14. a 15. století znamená především reorganizaci a oživení studentského a vědeckého života na krakovské akademii, o něž se zasloužil především panovnický pár. Narozdíl od časů Kazimíra Velikého bylo krakovské vysoké učení podřízeno církevní moci (kancléřem ústavu byl krakovský biskup) a pyšnilo se už všemi obvyklými fakultami: artistickou, právnickou, lékařskou i teologickou. Univerzita natolik vrostla do života krakovských měšťanů, že se někteří stali jejími mecenáši (např. Jan Stabner v r. 1405 financoval vznik katedry matematiky a astronomie, jediné svého druhu v Evropě). Od r. 1491 zde studoval světoznámý astronom **Mikuláš Kopernik** (1473 – 1543). Navazovány a prohlubovány byly kontakty s dalšími centry vzdělanosti v Evropě. Vliv, význam a uznání vysokého učení se projevil také v rychlém růstu počtu škol a ve zvýšení podílu vzdělanců na fungování polského státního aparátu a jeho recepci v Evropě. K právníkům evropského významu můžeme počítat **Stanisława ze Skarbimierze** (zemřel r. 1431), prvního rektora Jagellonské univerzity, který ve svém díle **De bellis iustis** (O wojnach sprawiedliwych) vědecky zdůvodnil obranný charakter válek (obrana hranic a státní suverenity) proti válkám agresivním. Toutéž oblastí mezinárodního práva se zabýval další rektor JU, absolvent univerzit v Praze a Padově, **Pawel Włodkowic** (zemřel po r. 1434), jenž reprezentoval Polsko na kostnickém koncilu, kde vystoupil s traktátem **De potestate papae et imperatoris respectu infidelium** (O władzy papieża i cesarza

w stosunku do niewiernych). V souvislosti s aktivitami řádu německých rytířů na polském území zpochybnil úspěšně autoritu papeže a císaře v otázkách obracení nevěrných na pravou víru a zabírání jejich území. V druhém traktátu **De ordine Cruciferorum et de bello Polonorum contra dictos fratres** (O zákonie Krzyżaków i o wojnie Polaków przeciwko wymienionym braciom) odpověděl na paskvil sepsaný dominikánem Janem Falkenbergem, který hájil zájmy křižáků, a umně obhájil právo Polska na politickou nezávislost. Tyto a další myšlenky o rovnosti národů, cti člověka či reformách katolické církve připravovaly půdu pro humanistické ideály, přicházející z Itálie. Významnou roli v jejich šíření sehrál Ital **Filippo Buonacorsi**, známý pod jménem **Kallimach** (1437 – 1496), jenž nalezl přítele a mecenáše ve znalci starověké kultury a lvovském arcibiskupovi **Rehoři ze Sanoka**.

Nejvýznamnějším reprezentantem myšlenek rodícího se humanismu v Polsku se stal velkopolský magnát a doktor obojího práva (římského i církevního), poznaňský vojvoda, politický myslitel a spisovatel **Jan Ostroróg** (1436 – 1501). Jeho traktát **Monumentum pro Republicae ordinatione** (Memoriał w sprawie uporządkowania Rzeczypospolitej), o jehož přesném datu vzniku se vedou diskuse (nejpozději v r. 1475, ale možná už před r. 1460), se stal základním kamenem polské politické literatury a publicistiky, která dosáhla svého rozkvětu o století později. Memoriał se skládá ze dvou částí: první je věnována vzájemným vztahům světské a církevní moci, obsahem druhé pak je návrh reformy státního aparátu. V úvodu Ostroróg vášnivě apeluje na poslance (netajil se tím, že psal své dílo s vidinou účastníků valného sněmu), aby zájmy státu povýšili nad své vlastní: „Usiłujcie [...] okazać radą i czynami, że więcej ojczyznę niż samych siebie, więcej Rzeczypospolitą niż siebie, niż dzieci, niż swych braci, niż wreszcie wszelkie mienie miłujecie [...]“. Ostroróg je stoupencem pevné královské moci a její nezávislosti na církvi, brojí proti vměšování se hlavy katolické církve do věcí světských, poplatkům za církevní úkony včetně odpustků; podle něj má mít král právo jmenovat biskupy, duchovenstvo má platit daně apod. Stranou jeho zájmu nezůstal ani polský jazyk. Vášnivě opět vystupoval proti německy proneseným kázáním v polských kostelích: „Niech się uczy polskiej mowy, kto chce w Polsce mieszkać...“ V neposlední řadě jej zajímá i problém obrany státu a otázka vyměření spravedlnosti provinilým: žádá zrušení mučení a vynášení ortelů až po dokázání viny obviněným. V otázce obrany státních hranic vychází z úvah svých předchůdců, Stanislawa ze Skarbimierze a Pawła Włodkowice. Nerozlišuje jako oni mezi spravedlivým či nespravedlivým bojem, zajímá jej charakter a kvalita moci, jež by byla schopna čelit agresorovi. Bránci vojsko by pod-

le něj mělo být disciplinované, neměla by být trpěna žádná svévole: „Rabunki i pokrzywdzenia włościan nie powinny uchodzić bezkarnie [...]“.

Jan Ostroróg ve svém stěžejním díle nastínil novou koncepci státu jako instituce, která má sloužit společnosti a normalizovat mezilidské vztahy; instituce, jež by měla světský charakter.

Díky činnosti farních škol, vysokému učení, zájmu bohatších občanů a stále častějším výjezdům na studia do zahraničí značně vzrostla úroveň vzdělání a osvěty v polsko-litevském soustátí. Přispěl k tomu i vynález knihtisku (Jan Gutenberg v r. 1450). Knihy se staly přístupnými širšímu kruhu zájemců (nejstarším polským tiskem byl pravděpodobně v Krakově tiskařem Kasprem Staubem vydaný kalendář na rok 1474). Vzrostl také zájem o rodící se polskou náboženskou a světskou tvorbu – písně, drama a dějepisectví.

Za největšího a nejoblíbenějšího polského spisovatele 15. století je pokládán polský historik **Jan Długosz** (1415 – 1480), autor monumentální dvanáctisvazkové latinsky psané historie Polska **Annales seu cronicae incliti regni Poloniae** (Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego), psané v letech 1455 – 1480. Budoucí slavný polský kronikář se narodil v Brzeznici v rodině purkrabího, přímého účastníka bojů u Grunwaldu. Po nedokončených studiích na krakovské univerzitě (nevyhovující materiální podmínky) se na něj štěstí usmálo v podobě místa u dvora krakovského biskupa Zbigniewa Oleśnického, kde plnil funkci notáře, tajemníka a vedoucího kanceláře. Zde měl dostatek možností seznámit se s aktuálními problémy tehdejší politiky a novými kulturními proudy; svůj intelektuální potenciál obohacoval i díky významným diplomatickým misím, jimiž byl pověřován (mj. doprovázel Vladislava Jagellonského do Čech na korunovaci v r. 1471). Přes velké pracovní vytížení stihl holdovat i svému velkému koníčku – historii. Jako přípravné práce k jeho velkému dílu evropského významu můžeme chápat v r. 1470 vydané **Liber beneficiorum dioecensis Cracoviensis** (Księgi uposażeń diecezji krakowskiej) a známější **Banderia Prutenorum** (1448), zevrubný popis dobytých křižáckých korouhví v bitvě u Grunwaldu (1410), který doprovodil vlastními kresbami.

Roczniki se zabírají polskou historií od bájných počátků až do autorových posledních dnů. V předmluvě se Długosz vyznává ze svého obdivu a vděčnosti k biskupovi Oleśnickému, kterého také označuje za iniciátora svého díla, a apeluje na univerzitní učence, aby ve studiu dějin vlasti pokračovali. Długosz byl vyznavačem historie jako vědy chronologicky uspořádané, založené na faktech spojených příčinami a následky – vzorem mu byl Livius a zásadami historická pravda a mo-

rálka. Pečlivě dbal formy, kriticky hodnotil prameny a z informací důvěřoval spíše těm starším. Jeho latina je plyná, vybroušená, prostá barbarismů. V jeho díle bylo novátorské hodnocení událostí z ideologického zřetele; tady Długosz nezapřel svůj vzor biskupa Oleśnického a přijal koncepci podřízenosti státu církvi, čímž zároveň prezentoval meze svého pojetí historie.

Současníci si Długosze příliš necenili, i když z něho bez skrupulí hojně čerpali. V r. 1614 bylo uvažováno o druhém vydání jeho díla, ale na záseh krále Zikmunda III. z tohoto záměru nakonec sešlo. Až druhá polovina 19. stol. přinesla latinské vydání Długoszova odkazu a první překlad Annales do polštiny (Karol Mecherzyński).

6.

POLSKÁ NÁBOŽENSKÁ A SVĚTSKÁ LYRIKA

Přelom 14. a 15. století znamená i větší pozornost emotivním prožíváním subjektu a jejich odraz v latinské i polské tvorbě. Přežívají ještě středověké vzory, ale motivy se objevují nové. Vedle náboženského zaměření se stále více prosazují i obsahy světské.

Zajímavými jsou latinsky psané epitafy **Adama Świnki**, zejména ten, který věnoval památce rytíře Zawiszy Czarnego (**Nagrobek Zawiszy Czarnemu**). Neobvykle obsáhle zde líčí situaci, v níž tento křesťanský rek hrdinně padl v bitvě u Golubce (1428), když odmítl opustit své druhy v bezvýhodné situaci. Skladba končí výzvou těm, kteří upadli do tureckého zajetí, aby nikdy nezapomněli na toho: „który z wami spolem / Wolal krew meżnie przelać, niż życie ocalić“.

Většího „ohlasu“ se dostalo absolventu pražské univerzity a úředníkovi kanceláře Vladislava Jagellonského **Stanisławu Ciolkovi** (kol. r. 1382 – 1437). Proslul nepříliš pevnou morálkou a sklony ke kariérismu; svůj post poznašského biskupa musel na protest šlechty opustit. Vedle nechutného paskvilu na královnu Alžbětu, třetí ženu Vladislava Jagellonského, zaujal chvalo zpěvem na město Krakov **Laus Cracoviae** (Pochwała Krakova).

Milostná lyrika, která v západní Evropě zažívala rozkvět v poezii trubadúrů, minesängerů, vaganů aj., se v Polsku objevovala jen sporadicky. Jejimi tvůrci nebyli příslušníci urozeného stavu s poetickou potencií, ale žáci, scholárové, klerici, koncipisté a vandrovní vaganti. Milostná vyznání či erotika nebyly hodny cenných rukopisů. Ale, světe, div se, když v seriozním středověkém kodexu, který obsahoval text Bible, znavený, ale

šťastný opisovač po poděkování Bohu: „Fala tobie, miły Panie Jezu, z dokonania tego uczynku dobrego...“, ještě neočekávaně dodává, „Scriptori pro penna dabitur ei pulcra puella...“⁶ (Písařovi za pero [psaní] dostane se krásné dívky). Mezi řádky liturgických spisů, statutů, právnických textů, teologických traktátů apod. nesměle vykukují polské erotické drobničky z 15. století. Vedle povzdechnutí:

Nigdy temu wierzyć nie chciał,
Bych kiedy tak miłować miał,

postěžování si:

Ach, miłość, coś uczyniła,
Eżeś mię tak oślepiła,
Eżeśm się na miłość podał,
Jako bych nikogo na świecie znal...

i apel:

Miluj, miła, miluj wiernie,
Miej go w sercu zawždy pewnie...

Vznikaly i písně kratochvilné, nepřístojné (cantilenaeh inhoneatae), jež sloužily k pobavení veselé společnosti v krčmách a byly biskupskými edikty zakazovány, např. **Skarga na pannę** z poč. 15. stol., jež je uložena v univerzitní knihovně ve Vratislavi⁷ a je zajímavá tím, že její polský provozor byl přepracován česky a výsledná verze tak představuje polsko-českou jazykovou směs.⁸

Latinskými a polskými frázemi je zachovaný dopis neznámého krakovského žáka (**List žáka do panny**), který představuje žánr žertovného dopisu (epistola iocosa) a ve shodě s tehdy uznávanou kompozicí se skládá z pozdravení (salutatio), chvály půvabů (laudatio pulchritudinis), vyjádření obdivu (captatio benevolentiae), prosby (rogatio) a přesvědčení (conclusio). Půvaby milované popisuje zamilovaný takto:

⁶) rukopis Biblioteki Ossolińskich, nr 2 (por. Kętrzyński, W.: Katalog rękopisów Biblioteki Ossolińskich I, s. 1)

⁷) rukopis univerzitní knihovny ve Vratislavi, sign. I. Q. 466

⁸) text opatřil komentářem a publikoval R. Jakobson v díle: Slezsko-polská cantilena inhoneata ze začátku XV. století, zvl. otisk z Národopisného Věstníku Československého, Praha 1934

Paluszki masz pieszczone,
Ramiona toczone;
Ząbki z kości sloniowej,
Złotą włosów koronę.

Ciemne Twe powieki
Niby hiacynty,
Krok Twój wdzięcznie lekki,
Ród Twój znamienity.

Słyszcie moją mowę,
Piękniejsza, niż Salomona:
Usta jej purpurowe,
Twarz zorzą barwiona,

Rysie są jej oczy:
Tej dziewczynie uroczej
Niechaj wszystkie narody
Kłaniają się w zawody!⁹⁾

(přel. J. Jedlicz)

K rozvoji středověké náboženské písně v polském jazyce významnou měrou přispěly společenské a kulturní poměry, jimiž Evropa procházela během 14. a 15. století. Jednou z nejvlivnějších byla „deklerikalizace“ západoevropského křesťanství. Namísto elitaristické religiozity se začíná projevovat religiozita masová. Důležitým stimulem tohoto procesu byl postupně se prosazující národní fenomén (v Polsku v souvislosti s ohrožením ze strany řádu německých rytířů). V teologii započal proces humanizace Ježíše Krista. Stále více se klade důraz na jeho člověčenství; prvky, jimiž se za života i po smrti přiblížil prostým lidem. Proto se ústředními tématy teologických traktátů a kázání stávají Ježíšovo narození a mučednická smrt. Množí se přirozeně i tvorba apokryfická, jež obohacuje stěžejní momenty Ježíšovy existence, případně jde o smyšlené konstrukce, vydedukované z biblických textů.

Z hlediska kvantitativního byla polská náboženská i světská poezie v 15. stol. daleko bohatší než v uplynulém století, i když se to vzhledem k počtu do našich časů dochovaných textů nezdá. Zlomek zachovaných textů, jež přetrval staletí, pohřbila s konečnou platností apokalypsa 2. svě-

⁹⁾ Średniowieczna poezja polska świecka, opr. S. Vrtel-Wierczyński, Ossolineum, Biblioteka Narodowa, Wrocław 1952, s. 80

tové války. Tak se např. po r. 1820 ztratil mimořádně cenný **Kancional Przeworszczyka** z 15. století. Zpravidla anonymní autoři více či méně volně překládají latinské texty, vytvářejí však i původní polská díla. Nejznámější polskou velikonoční písní z poč. 15. stol. je tzv. **pieśń godzinkowa** (z lat. horae), jejíž obecný název vychází z breviářového officia, které obsahuje texty uspořádané podle kanonických hodin. Začíná slovy: „**Jezus Chrystus, Bog Człowiek mądrość Oćca swego...**“. Pro potřeby laiků pak vznikala tzv. malá officia (officia parva), zkrácené breviáře, jejichž nejčastější formou byly tzv. godzinki o Měce Pańskieje a godzinki o N. M. Pannie.

Už originálním polským textem je jiná velikonoční píseň z r. 1488, jejímž autorem byl mnich **Ładysław z Gielniowa Żoltarz Jezusów, czyli Piętnaście rozmyślań o Bożym umęczeniu** (začíná slovy: „Jezusa Judasz przedał za pieniądze nędzne...“). Původně obsahovala 15 veršů, z nichž každý byl věnován jednomu zastavení na křížové cestě, a byla velmi populární, takže došlo ke sporu o její původ. Stoupencem polské mutace českého originálu byl S. Dobrzycki, oponoval mu A. Brückner¹⁰⁾ s tím, že česká verze je překladem z polštiny.

Kořeny koled tkví v pohanských tradicích novoročních obřadů, kdy se během vzájemného navštěvování zpívalo, přálo a dávaly se dárky. Nový obsah a význam koledám (z lat. calendae) vtiskla katolická církev. Koleda v jejím pojetí byla původně daní v naturální či později peněžní formě, kterou věřící odevzdával svým duchovním o Vánocích, pak se spojila s vánoční písní nebo dárkem za obchůzku se zpěvy. Nejstarší polské koledy vznikly v 15. století přetvořením latinských nebo českých textů. K rozšíření koled přispěla tradice jesliček (scénické ztvárnění Ježíšova narození v Betlémě), již od 14. stol. zavedly v kostelích krakovské klarisky a později i františkáni a bernardýni. Analogicky vznikají velikonoční koledy. Nejstarší známou polskou koledou z r. 1424, kterou měl ve svém vánočním kázání zaznamenanou pražský magistr Štěkna, pozdější zpovědník královny Jadvigy, je **Zdrów bądź, królu anjelski!** Většinou vyjadřují tyto texty radostnou náladu, vyjadřují údiv nad tajemným počtetím a velebí matku-pannu:

Panna, Panna porodziła,
Panna, Panna Zbawiciela,
Stworzyciela, Pana naszego
[Z] milego Ducha Świętego.
W[e]selmy się dzisia ninie,
Bo przez jego narodzenie
Mamy zbawienie.

¹⁰⁾ Kwartalnik Historyczny, rocz. XIV, 1900, s. 653

Nejvyšší umělecké úrovně dosahovali autoři mariánských písní, jež se dělí do dvou tematických okruhů: tajemné mateřství, které zajistilo hříšníkům zrození vykupitele, a bezmezná utrpení matky, jejíž syn umírá na kříži. Nejcennějším dílem je skladba z cyklu tzv. lysohorských písní z druhé poloviny 15. století **Planctus** (další název: **Zále Matki Boskiej pod krzyżem**) anonymního originálního lyrika. Báseň je dramatickým monologem Matky Boží, která musí bezradně přihlížet synovu utrpení:

Posłuchajcie, bracia miła,
Kceć wam skorzyć krwawą głowę;
Usłyszycie mój zamętek,
Jen mi się stał w Wielki Piątek.

Pożaluj mię, stary młody,
Boć mi przyszły krwawe gody:
Jednegociem Syna miała
I tegociem ożalała.

V dalších strofách se obrací k synovi a zoufá si, protože nemůže ani zmírnit jeho utrpení. Obrací se k archandělovi Gabrielovi s výčitkou, kam se poděl jeho slib o velkém veselí, jež jí sliboval při zvěstování. Předposlední sloka je varováním všem ostatním matkám, aby prosili Boha a nestalo se jim nic podobného. Skladba končí dvojveršovou pointou, kde se snoubí mateřská oddanost se zoufalstvím:

Nie mam, ani będę mieć inego,
Jedno ciebie, Synu, na krzyżu rozbitego.

Záznam vnitřního dramatu, plného emocí, hněvu, lítosti, bolesti, bezmoci a lásky, formální uvolněnost a absence jakýchkoliv nadpřirozených a zázračných prvků přibližuje toto dílo renesanční lyrice.

Ideálem středověkého člověka 15. stol. už nebyli domácí světci, jako tomu bylo v předchozích staletích, žijící a trpící na polském teritoriu, ale osoby, které přicházely zvenčí. Často se jedná o postavy ze Zlaté legendy (*Legenda Aurea*) italského dominikána Jakuba de Voragine z doby před r. 1260 (např. *Legenda o sv. Dorotě*). Nejpopulárnější se však stala **Legenda o św. Aleksym**, jejíž nejstarší redakce pochází z r. 1454 a chybí jí zakončení. Boží muž Alexius se zříká majetku a mladé manželky a vydává se na pouť, během níž rozdává potřebným vše, co má s sebou. Žije z almužen, kaje se a modlí. Po letech se vrací do rodného domu,

nenechá se ale poznat a jako žebrák se živí zbytky z panského stolu. Po jeho smrti začnou samy od sebe zvonit zvony. Když pak papež a kardinálové najdou jeho ostatky, podaří se jeho ženě vyjmout mu z ruky papír, z něhož je zřejmé, že jde o jejího muže. Legenda o sv. Alexiovi patří k nejponuřejším, je oslavou odříkání, vzdání se majetku a osobního štěstí. Světec se stal patronem žebráků a poutníků. Legenda si, snad nedostizností svého ideálu, získala nebývalou popularitu. V literatuře ožila během 20. století, kdy ji ve svém románu **Żywe kamienie** využil W. Berent a A. Golubiew se jí inspiroval v historickém cyklu **Boleslaw Chrobry**.

S ideálem askety (askeze) je spojena otázka smrti a posmrtného života, který má takovou kvalitu, jak sugerovala středověkým věřícím církev, o jaké rozhodne mimozemský tribunál. Člověk věřící, věrný církvi, mohl klidně očekávat smrt, jež pro něj znamenala vysvobození z pozemských útrap a zároveň zahájení rajske etapy posmrtného žití. Prakticky však kazatelé smrti spíše vyhrožovali, varovali před tělesnými potřebami, strašili rozkladem tělesné matérie, zatracovali její péči apod. Smrt se stává věrným průvodcem člověka 14. a 15. století také díky reálnému ohrožení: válkám, epidemiím, hladomorům, jež decimovaly obyvatelstvo jižní a západní Evropy. Na první pohled by se mohlo zdát, že autoři polského středověku neprojeví příliš velký zájem o tak významné téma, jaké smrt bezesporu představuje. Musíme však stále mít na paměti, že do dnešních dnů zachované texty jsou jen zlomkem vzniklých a jejich vypovídací hodnota z tematického či žánrového hlediska je omezená. Téma smrti hrálo v polské středověké literatuře neméně významnou roli, jako kdekoli jinde v Evropě. Poměrně brzy, už v 11. a 12. stol., vznikají texty (*contempus mundi*), v nichž byla nevyhnutelnost smrti traktována. Ve dvanáctém století pak vznikají texty, kde se střetávají živí s metamorfizovanou smrtí. Pozdější lamentace (*skargi*, *zale aj.*) přinášejí pocity umírajícího člověka. Až ve 14. stol. se objevují ikonografická vyjádření **tance smrti** (*danse macabre*), kdy smrt vévodí tanečnímu reji, v němž se střetávají představitelé nejrůznějších stavů, společenského významu a věku s vesele rejdicími kostlivci (*smrtkami*). Snad při těchto mystériích, jež byla provozována v kostelích, měl prostý člověk pocit satisfakce, že tváří v tvář smrti jsou si všichni rovni. Největší popularitu si však získaly rozhovory (*spory*, *kolokvia*, *disputace...*) člověka se smrtí, jež využívaly privilegované formy dialogu. K nejstarším skladbám tohoto typu patří báseň **Dialogus Mortis cum homine** z 12. stol., ale až ve 14. stol. se partnerem Smrti stal mistr Polikarp (*polykarpos*, z řec. plodný, rozumný) a veršovaná forma přešla v prozaickou:

Dialogus magistri Polycarpi cum Morte¹¹. Jedna z mnoha redakcí se stala předlohou neznámému tvůrci polského přepracování z 2. pol. 15. stol. **Rozmowa mistrza Polikarpa ze Śmiercią (De Morte prologus)**. V originále dominovalo morální hledisko a mělo sloužit jako vzor k následování, v polské mutaci jsou proti tomu akcentovány především satirické výpady proti představitelům různých stavů a povolání. Autor, který v dialogu zastává funkci vypravěče, se nejprve obrací k Bohu, svěřuje se do jeho péče a ochrany a říká, že dílo tvoří k jeho chvále. V druhé apostrofě se tvůrce obrací ke všem lidem:

Wszystci ludzie, posłuchajcie,
Okrutność śmierci poznajcie!
Wy, co jej nizacz nie macie,
Przy skonaniu ją poznacie.
Bądź to stary albo młody,
Żadny nie ujdzie śmiertelnej szkody.

Oslovení „všichni lidé“ a spojení „staří nebo mladí“ poukazuje na univerzálnost tématu, jímž se musí každý zabývat. Připomíná apostrofy ze skladby *Planctus apod.* Postupně se dovídáme, jak se všechno sběhlo. Mistr Polikarpus, „mędrzec wielki, mistrz wybrany“, toužil poznat smrt, která se mu jednou po mši, když zůstal v kostele sám, zjevila. Padl na zem strachy a vstal, až když se ujistil, že si Smrt nepřišla pro něho. Smrt, rozkládající se mrtvola ženského pohlaví, jak je zdůrazněno (przyrodzenia niewieściego), srší energií, nutí mistra, aby se ptal, protože má mnoho práce a málo času. V kontrastu s charakteristikou vypravěčovou je mistr pro ni jen „wiła (blázen), nieborak, ubogi żak“ apod. Smrt má jasnou fyzickou i intelektuální převahu a je si toho vědoma. Mistr Polikarpus je substancí pomíjivou. Charakteristika smrti je daleko důkladnější než člověka. Je hubená, nahá, přepásaná jen kusem plátna, lysá, má zažloutlou tvář bez nosu a rtů, krvavé skvmy na lících, vystouplá žebra a mává kosou. Celkově je „szkaradna“ (v lat. textu *terribilis* – strašná), hnusná a odpudivá. Ve středověké ikonografii bývala smrt zpravidla bezpohlavní, i když měla ženské rysy. Autorovi polské verze nestačilo ani to, že mors, – tis je v latině *femininum*, stejně jako *śmierć* v polštině; explicitně jí přisoudil ženské pohlaví, které už od pramáti Evy, zodpovědné za vyhnání z ráje, mělo vždy v sobě něco špatného.

¹¹ Pirożyńska, Cz.: Lacińska „Rozmowa mistrza Polikarpa ze Śmiercią“ – „Dialogus magistri Polycarpi cum Morte“, in: sb. *Średniowiecze. Studia o kulturze*. T. 3, Wrocław 1966, s. 80 – 105

V dialogu zdánlivě dominuje Smrt, její dominance je však v rovině verbálně deklarované převahy, hybatelem je člověk, který řídí rozhovor, provokuje svou partnerku k vyčerpávajícím odpovědím. Pro genetické myšlení středověkého člověka je příznačná už první mistrova otázka:

Miła Śmierci, gdzieś się wzięła,
Dawno liś się urodziła?
Rad bych wiedział do ostatka,
Gdzie twój ociec albo matka.

Smrt mu vysvětluje, že byla ukryta v jablku ze zakázaného stromu poznání v ráji, které Eva nabídla Adamovi. Zvědavého mistra dále zajímá, zda se dá smrti nějak uniknout, ukrýt se před ní. Smrt mu vysvětluje, že si najde každého a všude; jediní, kteří se nemusí bát (i když jí nemohou uniknout), jsou:

Dobrzy mniszy się nie boją,
Ktorzy żywot dobry mają,
Acz mą kosę poznają,
Ale się jej nie lekają;
To wszystkim dobrem pospolno –
Jidą przed mą kosą równo,
Bo dobremu malo płaci,
Acz umrze, nic nie straci...

Poslední mistrova otázka se týká toho, co bude se smrtí po posledním soudu. Smrt ho uklidňuje, ale zároveň varuje:

Ten, kto ma rozum stateczny,
wie, iż Bóg jest żywot wieczny:
a przeto gdzie Kryst kroluje,
tamo już Śmierć nie panuje.
Gdy Bog będzie grzeszne sędzić,
ja je mam do piekła pędzić,
a kiedy już w piekle siędą,
wielkie męki cirzpieć będą.

(upr. S. Vrtel-Wierczyński)

Poslání celé skladby vyjadřuje jedno ze závěrečných dvojverší: „Sluz Bogu we dnie i nocy, ujdziesz mąk przy tej pomocy.“

Rozmowa se nezachovala celá, rukopis, který byl uložen v knihovně plocké kapituly, se za války ztratil. Závěr skladby byl proto rekonstruován na základě zachovalého staroruského překladu ze 16. století.

S problematikou smrti jsou spojeny i další skladby: **Skarga umierającego...**, **Oto usta już zamknięta...**, **Dusza z ciała wyleciała...** Člověk na smrtelném loži, tváří v tvář smrti, bilancuje, uvědomuje si, že mohl dokázat víc a zmocňuje se ho smutek a strach z božího soudu:

Dusza z ciała wyleciała,
Na zielonej łące stała –
Stawszy silno, bardzo rzewno zaplakala.

K nie przyszedł święty Piotr arzeńący:
„Czemu, duszo, rzewno płaczesz?“ –

Ona rzekła:
„Nie wola mi rzewno płakać,
A ja nie wiem, kam się podziść“.

Rzekł święty Piotr jej:
„Pojdź, dusze moje miła!
Powiedę cię do rajskego,
Do królestwa niebieskego.“

Tato lyricky čistá skladba se stala velmi populární a v různých verzích přežila v lidové poezii dodnes.

Náboženský ráz má i skladba, která se zabývá prvotními zásadami stolování **O zachowaniu się przy stole** (O chování se u stolu). Autor – jakýsi **Ślota (Złota)** na počátku 15. stol. zarámoval zásady jednoduchého stolování evokací Boží milosti. Pozorujeme zde pozvolné formování nejen kultury stolování, ale také galantního vztahu k ženám, jak jej autor při pobytu v cizině zaregistroval.

I když v 15. stol. převažuje lyrická poezie s náboženskou tematikou a světská témata zatím spíše koexistují s náboženskými (např. v tzv. **Pieśniach Sandomierzanina**), postupně se poměr začíná vyrovnávat, ožívá proud epické poezie, který akcentuje osudy významných osobností a historické události. Hmatatelných důkazů se mnoho nezachovalo, světlou výjimku tvoří **Pieśń o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego**, která je do-

kladem o vzájemné řevnivosti šlechty a měšťanstva. Pyšný magnát byl v r. 1461 krakovskými měšťany zavražděn za to, že napadl platnéře. Autor skladby nelituje života šesti měšťanů, kteří byli za tento čin vydáni katu, naopak soudí, že jich takto potrestáno bylo málo.

Jiný charakter má **Satyra na leniwych chłopów**, v níž ve 2. pol. 15. stol. nařiká autor – šlechtic na líné venkovany, kteří místo aby pracovali, často odpočívají, chodí pozdě do práce, po cestě se loudají a nestojí-li pán nad nimi, stojí práce. Předcházela jí zřejmě skladba z r. 1414 **Satyra na księży**, jež začíná slovy:

Kapłanie, chcesz polepszyć dusze swej,
Nie mów często „Piwa nalej! ...“

Kritizuje nešvary v řadách duchovenstva a je možná odrazem kritiky katolické církve v husitských Čechách. Společenské problémy sousedních Čech pronikly do polské literatury dílem **Jędrzeje Gałky z Dobczyna Pieśń o Wiklefiu** (vznikla před r. 1449). Mistr Jędrzej patřil v Polsku k nemnoha stoupencům husitství v Království českém a za vlastnictví Viklefových knih mu hrozil proces. Unikl nejprve do Slezska a pak do Čech, odkud poslal do Polska jednomu příteli list se svou obhajobou a už zmíněnou skladbou.

Veršované formy jsou také využívány k praktickým účelům, rodí se veršované kalendáře, tzv. cyzjojany (z lat. circumcisio a Januarius).

Ohlasy husitského hnutí zasáhly i oblast ortografie. Po Husově vzoru sestavil nový pravopisný systém polštiny rektor Jagellonské univerzity **Jakub Parkoszowicz z Żórawic**. Sepsal latinský traktát, ale nechtěl se přiznat k inspiraci z Čech, proto ke spisku připojil veršované **Obiecado, czyli Wierszowany alfabet Parkosza**.

Od počátku křesťanství vznikaly texty, jež byly vedle knih Písma, jejichž obsah byl pokládán za pravdivý čili kanonický, plodem fantazie lidí, kteří se neustále pídili po podrobnostech ze života biblických postav, zejména Marie a Ježíše. Máme na mysli podvrhy (apokryfy), které byly velice populární a v překladech se rychle šířily. V Polsku představuje nejcejnější relikv apokryfické literatury **Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa** (tzv. **Rozmyślanie przemyskie**); rukopis byl totiž dlouhou dobu přechováván v knihovně řeckokatolické kapituly v Przemyslu. Obsah tvoří vyprávění o životě Marie a Ježíše, převzaté z Evangelii a doplněné podrobnostmi z latinských apokryfů z 12. a 13. století. A. Brückner nazval toto dílo „duchovním románem“, protože udivuje svou dokumentární pečlivostí, živým jazykem a reflexivitou. **Rozmyślanie przemyskie** je nej-

významnějším, ne však jediným apokryfickým zlomkem ve staropolském písemnictví. O něco později, na poč. 16. stol. vznikla **Kazania o Matce Boskiej Jana Paterka ze Szamotuł**. I zde je uveden sugestivní popis Panny Marie a její nevídané krásy. Mistr Paterek měl ovšem jiný vkus než anonymní autor Rozmyslaň. Jeho Marie není blondýnkou, ale brunetkou s černými očima, které „... ostre widzenie i cudność daja...“. Z r. 1544 pochází tzv. **Kodeks Wawrzyńce z Łaska**, v němž jsou zaznamenány tři apokryfy staršího data: **Sprawa chędoga o męce Pana Chrystusowej**, **Ewangelia Nikodema** a **Historia Trzech Króli**.

7. ZÁVĚR

Hodnocení literární produkce polského středověku je obtížné, protože objektivní posouzení je možné jen na základě dochovaných textů a těch se dodnes podařilo uchovat jen málo. Na jejich ztrátách a likvidaci se podepsala nejen specifická situace polského teritoria v 15. a 16. století, která nepřála múzám, ale další mnohdy tragický vývoj polského státu, kdy byla systematicky likvidována polská kultura a její materiální projevy. Co pře-trvalo staletí, sežehl žár 2. světové války.

Počáteční období je charakteristické převahou latinských děl, která psali cizinci, žijící v Polsku (Gall Anonym, Bruno z Querfurtu a další). Sepětí těchto textů s problematikou rodícího se polského státu a národa z nich činí klenoty národní literatury.

První díla v národním jazyce vznikala relativně pozdě, i když některá z nich současní badatelé na základě nových, zejména jazykových interpretací posouvají hlouběji do minulosti, přesto ale výmluvně svědčí o velmi dobré úrovni myšlenkové i spisovatelské erudice často anonymních tvůrců. Napovídají také o živých kontaktech s tehdejší evropskou kulturou, stejně jako o existenci domácí ústní tradice, v níž figurovala tehdejší polština. Obdobím, které připravovalo půdu pro „zlatý věk“ polské kultury v 16. století, je století předcházející, kdy dochází k jisté stabilizaci polské společnosti, umění a vědy podporuje a rozvíjí obnovená krakovská akademie, jež se také stává působištěm mnohých intelektuálů nepolského původu. Literatura košatí v obsahu i formě a mnohá díla, byť se zrodila přepracováním nebo překladem latinských či jiných originálů, jsou zajímavější, umělecky průbojnější a formálně dokonalejší než jejich

předlohy. Základy společenskovední a politické tvorby položili představitelé krakovského vysokého učení, s jejichž aktivitami se západoevropští intelektuálové měli možnost podrobně seznámit. Zaznamenáváme i první polské drama **Historia o chwalebny m Zmartwychwstaniu Pańskim** (1580) z pera **Mikołaje z Wilkowiecka**, jež je zřejmě upravenou verzí staršího textu a zaujal i režiséry 20. století (L. Schiller, K. Dejmek).